

Svoboda pavučiny

Pullmannův komentář k dějinám normalizace jako milník české historické reflexe

Ve svém proslulém esejistickém textu *Břemeno historie* z roku 1966 formuloval americký historik a literární teoretik Hayden White poměrně přesně důvody a okolnosti, za nichž historik ztrácí potenciál či vůbec možnost spoluutvářet komplexní svět veřejného zájmu, dynamické každodennosti a politické reality. Je tomu tak ve chvíli, kdy se, zapletený do soukolí vlastní specializace, *jeví jako kulturní nekrofil*. Tehdy se mu nedaří proniknout do podstaty otázek, které si klade jeho vlastní generace, a obrací se do minulosti dávno překonaných myšlenkových systémů, kulturních a politických sfér, z nichž staví opěrný systém vlastní legitimacy.¹

Samozřejmě marně. Společnost jej může brát vážně pouze tehdy, pokud jako badatel vnáší do svého uvažování o historických datech *různé typy*

*konfigurace událostí, v nichž by publikum, pro které píše, mohlo rozeznat příběh.*² A sice příběh ze své vlastní podstaty humánní, odkazující na *eticky odpovědný přechod od minulosti k budoucnosti, poskytující člověku specifickou časovou dimenzi povědomí o sobě samém.*³ Za chladnou účelností institucí, za technokratickými a instrumentálními kódy, kterými je skrývána naše každodennost, snaží se historik odkrývat „pach člověčiny“ – poznává v člověku nejen hlavní předmět své práce, ale i vlastní etický rozměr svého badatelského zaměření.⁴

Historik splétá *pavučinu závazků a rozhodnutí*, které činí na kognitivní a etické úrovni, nabízí výklad určitého druhu.⁵ Tato pavučina je prostorem, rozmezím, ve kterém se spolu dotýkají historik a laik, historik jako tvůrce narativu, se svým spoluobčanem, s nímž je mu dáno hovořit, žít a sdílet stejný společenský a politický osud. Nabízí prostor setkání, během něhož je historik opět tím, kdo se podílí na intelektuálním a uměleckém životě doby, když *poskytuje základ pro to, aby člověk mohl oslavovat svou odpovědnost vůči vlastnímu osudu.*⁶

White psal své kulturně-kritické úvahy v americkém akademickém a kulturním prostředí a v době, která již žila bojem za lidská práva, mezigeneračními střety a velkou společenskou revoltou, jejíž eskalace byla na obzoru. Společenským klimatem rezonoval příslib „velké společnosti“ (Great Society) jako sen o blahobytu, vědeckém pokroku, solidaritě, sounáležitosti a skutečné demokracii rov-

Hayden White

Repro: YouTube

ných spoluobčanů. Bylo evidentní, že pokud měla historie jako vědní obor být platnou součástí této společnosti, musela svým současníkům nabídnout něco víc než jen moralizující a romantizující antikvářskou zálibu v minulém. A především vnímat historické pole jako možnou oblast analýzy, během níž historik spoluurčuje, jakým druhům předmětů a faktů je „dovolené“ se objevit.

Není to tedy již dějinnost sama, která určuje povahu faktů, ale radikální řez interpretace, s nímž historik vstupuje do světa minulých fenoménů. Složitý svět historické kauzality jako by byl náhle zastřešen metahistorickým univerzem, kde již nesledujeme pouze to, o čem je vypovídáno, ale také jak a kým. Toto zdánlivě banální překročení

1 WHITE, Hayden: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, s. 55.

2 Tamtéž, s. 109.

3 Tamtéž, s. 64

4 BLOCH, Marc: *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*. Svoboda, Praha 1967, s. 31.

5 WHITE, Hayden: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, s. 98.

6 Tamtéž, s. 64.

Shromáždění před budovou maďarského parlamentu, na kterém Viktor Orbán v roce 2012 oznámil, že Maďaři nebudou žít podle příkazů cizích mocností

Foto: Derzsi Elekes Andor, CC BY-SA 3.0

chodným autoritářstvím, může být ve skutečnosti dlouhým návratem dějin k těm nejtemnějším symbolům středověké moci, rozpadem modernity, občanské společnosti a demokraticky utvářeného veřejného prostoru.¹³ Možnost nového feudalismu – a nového nevolnictví – je tou nejtemnější podobou světa bez alternativ, kterou je levicový historik schopen rozeznat. Nástup konzervativního politického obratu a dekonstrukce sociálně a demokraticky orientovaného občanství mu ostatně dávají za pravdu.

Také proto v „českém bytí“ a „českém čase“ zažívá již delší dobu jistá část nejen intelektuální veřejnosti „modus naléhavosti“.¹⁴ Così zoufale chybí. Je možné, že teleologická vize¹⁵ velké „demokratické transformace“ a triumfu neoliberalní hegemonie byla „pavučinou“, kterou celé genera-

ce polistopadových historiků pečlivě uplétały na zdánlivě pevném podstavci teorie totalitarismu, ale tato pavučina se nikdy zcela nezachvěla dotykem na své opačné části, totiž zůstala cizí značné části populace? Je možné, že „moralizující antikomunismus“¹⁶, který je nejen intelektuálním krédem (jistě oprávněným), ale také životním stylem velké části disidentských intelektuálů, zaznívá v dnešním modu naléhavosti už nejistě, a proto je třeba mu stavět takové památníky, jako je třeba film *Havel* režiséra Slávka Horáka? Jak uvěřit tomu, že „dnešní den je nejkrásnější den v dějinách“,¹⁷ když jen několik kilometrů severovýchodně od našich hranic se nelze cítit bezpečně a komfortně, pokud má člověk jinou než heterosexuální orientaci? Když se v Budapešti střetává svět akade-

mických svobod se světem toho nejvulgárnějšího masového vlastenectví a když u nás vítězí ve volbách hnutí, jehož úspěch je výsledkem pouhého brilantního marketingového kalkulu?

Současné politické klima zemí Visegrádu opravňuje českého historika 20. století k otázce, zda se Havlův „život v pravdě“ objevoval před symbolickým zelinářem z *Moci bezmocných* jako jediná eticky myslitelná alternativa vůči životu v myšlené normalizační šedi, anebo zda je nutné rozeznávat a analyzovat různé variabilní zdroje „sociální imaginace“, kterou hodlá zkoumat děkan Pullmann. Přitom už samotný pojem zde napovídá, že „dělostřelecká palba znaků a signálů“, kterou vůči nám vysílá historické pole, nebude zdaleka předmětem prosté intuitivní interpretace. Místo toho se budeme muset vyrovnat se vzorci – a možná s celou jejich řadou – které nám umožní minulost mapovat. Je možné, že takto minulosti porozumíme, aniž bychom ji zaříkávali kouzelnou formulí teorie totalitarismu.¹⁸

Je pouze přirozené, že ve zmíněném modu naléhavosti se ti, kteří žili a triumfovali v představách neoliberalní hegemonie – a zde mám na mysli určitou část disidentské inteligence –, cítí ohroženi, jestliže na opačném poli spektra historické vědy se splétá jiná pavučina, „chytající“ svého historického aktéra v dějinách každodennosti¹⁹, případně se snažící popsat „sociálně

13 DEAN, Jodi: Communism or Neo-Feudalism? *New Political Science*, 2020, Vol. 42, No. 1, s. 1–17.

14 HEIDEGGER, Martin: *Bytí a čas*. OIKOYMENH, Praha 1996, s. 94.

15 KOPEČEK, Michal: Expertní kořeny postsocialismu. Výzkumné perspektivy a metodologické nástroje. In: KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Argo – FF UK – ÚSD AV ČR, Praha 2019, s. 9.

16 Tamtéž, s. 24.

17 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Scriptorium, Praha 2011, s. 15.

18 ISER, Wolfgang: *Jak se dělá teorie*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2009, s. 13–20.

19 Tamtéž, s. 16.

myšlenkovou tvářnost komunismu“.²⁰ Bylo by však fatální chybou předpokládat, že to je nějaká snaha o pozdní obhajobu represivní povahy komunistického režimu. Trhali bychom tím pavučinu ještě dříve, než je vůbec hotová, než si ji společnost „osahá“, a to pouze z obavy o náš nejistý liberální svět. Tento svět však nebude silnější, když pavučina tzv. historického revizionismu zmizí. Může být silnější pouze tehdy, když se skrže ni s veškerou vahou svého svědomí podívá, když překoná své *temné obavy z událostí, ze vzednutí se v úpovědi, z masy nevyřčených věcí*, když překoná svoji úzkostnou *logofobii* před tím, co by snad mohlo být v průběhu ponoreň se do historického pole vyjevono a vyřčeno.²¹

Moderní české dějepisectví vyrůstalo na odkazu Gollova pozitivismu. Ve svých největších osobnostech 20. století – Janu Slavíkovi, Josefu Šustovi a Františku Kutnarovi, abych zmínil jen některé – dokázalo ještě překonat vytyčený střeoevropský horizont, představu o potýkání českého a německého etnika, a povznést se ke svého druhu globálnímu nadhledu. Nejsilnější a nejcharakternější bylo české dějepisectví tehdy, když se dokázalo přenést nad úzce lokální a nacionální zájmy k určitému polytematismu svých prací, když dokázalo komunikovat se světem francouzského akademického prostředí či aspirovalo na řešení celoevropských otázek.

Nikdy se však zcela nedopracovalo k Whiteově představě o metahistorii jako způsobu nahlížení dějinného pole, ve kterém historik dále dotváří historický fakt v osobně, intelektuálně a politicky laděném aktu konfigurace. Neobjevilo, nebo dokonce odmítalo, myšlenou metaforu pavučiny, která s sebou nese plnou váhu vždy přítomných politických rozhodnutí, tíhu občanské odpovědnosti a výzvu

radikalit, rozprostírající se mezi historikem a jeho materiálem. Na vině zde jistě byla objektivní nemožnost lingvistického obratu v podmínkách normalizačního dějepisectví a absntující reflexe analytické filozofie. Za připomínku zde jistě stojí, že ani Zdeňku Kalistovi nebylo po roce 1948 dovoleno, aby zavedl českého historika na cesty, na nichž se bude učít dotvářet zjištěné skutečnosti svoji vlastní osobností.²² Snaha dobrat se pozitivně zjištěných fakt jako opory národní existence namísto toho s sebou nesla didaktickou rovinu českého dějepisectví, přímo vybízející zástupy venkovských učitelů, lokálních kronikářů a amatérských historiků, aby „oplétali“ svá zjištěná síť didaktických frází.

Česká historiografie dosud nedosáhla Whiteova etického paradoxu – představy, že historická fakta zde nestojí jako klíčové a empiricky ověřitelné morální axiomy, a přesto je nutné nahlížet jejich relativní platnost a stavět vlastní historickou výpověď jako etické a občanské angažmá, jako nutnou součást veřejného dialogu.

Jestliže české dějepisectví marně čekalo na svého Haydena Whitea, nemohlo se dočkat ani svého Howarda Zinna. Angažovaného historika, který by argumentů dovedl používat jako skalpelu k odkrytí patologických souvislostí naší současnosti. Intelektuála, pro něhož by dějiny nebyly jen hájemstvím moralizující a mentorské didaktiky, ale místem střetu o aktuální horizont demokracie. Historika jako občana, který přiznává, že fakta mu nejsou idolem, ale spíše spoluhráčem ve střetu o principy a směr vývoje západní kultury.

Ani Michal Pullmann není českým Howardem Zinnem. Ale ve chvíli, kdy konfrontuje „logofobii“ intelektuálů českého disentu, kdy vstupuje do historického pole, aniž by od něj čekal předem určené pozitivní a neotřesitel-

né odpovědi, připravuje možná půdu pro to, aby se česká historiografie takového kritického intelektuála dočkala.

Proto je zapotřebí stále znovu konfrontovat moralizující a didaktickou linku českého dějepisectví vyrůstající z hesla „pravda vítězí“ a opřenou o hrdý pozitivismus české tradice, s metodologií, která bude směřovat k podobě „whiteovské konfigurace“ a bude opětovně usilovat o analytický a polytematický rozvrh historikovy práce. Nespokojí se s pozitivně zjištěnými fakty a rozryje zdánlivě klidnou plochu empirické pravdy další brázdou historické imaginace, nikdy nekončícím hledáním souvisejících kontextů a souběžných výpovědí. Pro takové dějepisectví budou dějiny skutečným žitým dramatem aktérů, jehož smysl, dosah a tragiku bude nutné odhalovat interdisciplinárně, za vstřícného přispění antropologie, sociologie, a především filozofie.

Jednoduše to znamená, že české dějepisectví se bude muset naučit „splétat pavučiny“, pokud bude mít zájem obstát v náročném společenském dialogu. Co více – bude si muset osvojit závěr, že splétání těchto pavučin je svobodným aktem historikovy vůle, jeho odpovědností, jeho vlastním způsobem autenticity ve světě humanitních věd. Dialog s děkanem Pullmannem nám připomíná nutnost svobody pavučiny jako jediné podmínky, za níž je historie schopna klást otázky jako témata a problémy, nikoli jako didaktické zkratky. Věřím proto, že tento dialog, který se zrodil na základě některých komentářů děkana Pullmanna k dějinám normalizace, je skutečným milníkem české historické reflexe. Je základem další debaty o tom, jak splétat pavučiny a hájit jejich svobodnou existenci. Návrat zpět za tento milník již nebude snadný a věřím, že není ani žádoucí.

Ondřej Holub

20 KOLÁŘ, Pavel: *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*. ÚSTR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019.

21 FOUCAULT, Michel: *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*. Svoboda, Praha 1994, s. 26.

22 KALISTA, Zdeněk: *Cesty historikovy*. Václav Petr, Praha 1947.